

Գրիշա ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

**ՓՈԽԱՆԱԿՄԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ
ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ**

Վերջին տարիներին կրթական ոլորտում տեղի ունեցող փոփոխություններից, թերևս, ամենահաջողվածը միջազգային կրթական փոխանակման ծրագրերն են, որոնք հնարավորություն են տալիս ավագ դպրոցում և բուհերում սովորողներին ճամփորդելու և միջմշակութային փորձ ձեռք բերելու: Հոդվածը նպատակ ունի վեր հանել փոխանակման ծրագրերի դերը ուսանողների ակադեմիական կյանքում: Դրան հասնելու համար ուսումնասիրություն և սոցիալոգիաներ են իրականացվել այն ուսանողների շրջանում, որոնք մասնակցել են կրթական փոխանակման ծրագրերի:

Բանալի բառեր. փոխանակման ծրագրեր, կրեդիտային շարժունություն, մշակութային փոփոխություններ, մշակութային շոկ, մոտիվացիա, ադապտացիոն դժվարություններ, հետազոտական հնարավորություններ

Ուսանողական փոխանակման ծրագրերը սկսեցին տարածվել 20-րդ դարի կեսին՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ նպատակ կար երիտասարդների մեջ այլ մշակույթների հանդեպ հանդուրժողականությունը և փոխըմբռնումը բարձրացնելու, ինչպես նաև լավացնելու լեզվի իմացությունը և լայնացնելու ուսանողների աշխարհընկալումը: Հետագայում արդեն փոխանակման ծրագրերը ընդլայնվեցին և կատարելագործվեցին և ակտիվորեն գործում են մինչև այժմ:

Փուլ առաջին (նախքան փոխանակման ծրագիրը)

Փոխանակման ծրագրերը կրեդիտային շարժունության (credit mobility) միջոցով ենթադրում են մեկ կիսամյակ կամ մեկ տարի տևողությամբ ուսումնառություն կամ հետազոտական աշխատանք գործընկեր համալսարաններից որևիցե մեկում: Ուսանողները հնարավորություն են ստանում հյուրընկալող համալսարանում (host university) ընտրել իրենց մասնագիտությանը, հետևաբար նաև ուսումնական ծրագրին ամենամոտ առարկաները և համաձայնության գալով՝ դիմել փոխանակման ծրագրին:

Փոխանակման ծրագրին դիմելու իրավունք ուսանողները ձեռք են բերում նաև գերազանց առաջադիմություն ունենալու շնորհիվ, իսկ ահա ընտրվում են մասնակցելու դրանց՝ հաշվի առնելով իրենց գիտակրթական հաջողությունները, հասարակական ակտիվությունը, ինչպես նաև շփվողականությունը և պատրաստակամությունը այլ մշակույթներ կրող մարդկանց հանդեպ: «Փոխանակում» եզրույթը նշանակում է, որ

հյուրընկալող համալսարանը ընդունում է ուսանողին, բայց պարտադիր չէ, որ ուսանողը փնտրի ուսանող-գործընկեր, որի հետ կփոխանակվի: Այսպիսով, վերոնշյալ եզրույթը ավելի շատ ենթադրում է գիտելիքի, փորձի և մշակութային առանձնահատկությունների փոխանակում:

Ներկայումս փոխանակման ինստիտուտը շատ ակտիվ գործում է Եվրոպայում և ձգտում է ընդգրկել Եվրամիության ոչ անդամ պետությունները նույնպես: Ծրագրերը մեծ մասամբ նպատակաուղղված են երիտասարդությանը, նրանց կրթությանը, վերապատրաստմանը և սպորտին: Այս ծրագրերի իրականացման հիմքի վրա էլ կազմվել է «Էրազմուս ուսանողական ցանցը», որն աշխատելով ուսանող-ուսանողին աջակցելու սկզբունքով՝ ստեղծում է փոխգործակցության, փոխհամաձայնության և փոխօգնության հարթակ տարբեր երկրների ուսանողների միջև: Կարելի է վստահաբար նշել, որ, ի տարբերություն այլ երիտասարդական ծրագրերի, փոխանակումը Եվրոպայում ոչ թե կայացման փուլում է դեռ, այլ արդեն կայացել է և մեծ մասամբ արդարացրել սկզբնապես դրված նպատակները /<https://esn.org>/https://ec.europa.eu/commission/index_en/:

Անկախ ընտրած մասնագիտությունից՝ ցանկացած ուսանողի համար կարևոր է միջմշակութային կապերի հաստատումը, փորձի փոխանակումը, այլ բուհում ուսանելը, ինչպես նաև ոչ պաշտոնական (non-formal) կրթական մեթոդներով գիտելիքներ ձեռք բերելը: Փոխանակման ծրագրերը հնարավորություն են տալիս ուսանողին իրագործելու վերոնշյալ նպատակները: Ուսումնասիրությունը, որ կատարել ենք փոխանակման ծրագրով Եվրոպայում և Ամերիկայում սովորած ուսանողների շրջանում, ցույց է տալիս, որ ուսանողների առաջին և հիմնական մոտիվացիան այլ երկրում ապրելն ու ճամփորդելն է: Աչքի անցկացնելով մոտիվացիոն նամակները, որոնք ուսանողները գրում են կրեդիտային շարժունությանը մասնակցելուց առաջ՝ տեսնում ենք դրդապատճառների մի շարք, որ օրինաչափ է գրեթե բոլոր դիմորդների համար:

Ուսանողները արտերկրում սովորելը առաջին հերթին կապում են ճամփորդելու և իրենց երազած վայրերը վերջապես տեսնելու և ուսումնասիրելու հետ: Վերջիններիս համար երբեմն բուհը և ուսումնառությունը այնտեղ այնքան առաջնային կարևորության չեն, որքան նոր երկրի աշխարհագրական դիրքը և ճամփորդելու հնարավորությունները (կրթաթոշակ, բազմակողմանի տրանսպորտային համակարգեր, ճանաչողական այցեր զանազան տեսարժան վայրեր): Շատ հաճախ առաջնային կարևորության չեն նաև բնակության պայմանները օտար երկրում: Ինչպես նշում են փոխանակման ծրագրի մասնակիցները, «կարևորը դրված առաջնահերթությունն է, եթե արտերկրում ճամփորդելը գերնպատակ է ուսանողի համար, մնացած հանգամանքները էական չեն»: Կա մի օրինաչափություն ևս. կրեդիտային շարժունության նպատակով փոխանակման ծրագրին մասնակցելու մոտիվացիան տարբերվում է հետազո-

տական աշխատանք կատարելու գործողման մոտիվացիայից. երկրորդ դեպքում ուսանողները գերխնդիր ունեն համոզված լինելու, որ բուիը հարուստ տեսական գրականության և էպմիրիկ նյութի ռեսուրսներ ունի, հակառակ դեպքում հետազոտությունը կարող է տապալվել կամ չտալ ցանկալի արդյունքը:

Փուլ երկրորդ (փոխանակման ծրագրի ընթացքում)

Փոխանակման ծրագրերի կարևորության մասին ուսանողների կյանքում առավել հստակ պատկերացում կազմելու համար նպատակահարմար ենք գտնում առաջնորդվել մշակութաբանների առաջարկած այն փուլերով, որոնք մարդիկ անցնում են նոր մշակույթ տեղափոխվելիս՝ միաժամանակ փորձելով պրոյեկտել այդ փուլերը փոխանակման ծրագրի ընթացքի վրա:

Առաջին փուլը, որն առանձնացնում են մշակութաբանները կոչվում է մեղրամսի շրջան: Այս շրջանում մարդիկ դեռ կապված են լինում նախորդ մշակույթին և ցանկացած նոր իրողություն թվում է և՛ հետաքրքիր, և՛ ոգևորիչ և՛ ինչ-որ չափով նաև արկածախնդիր: Մեծ մասամբ փոխանակման ծրագրի մասնակիցները այս փուլը անցկացնում են ծանոթանալով համալսարանական նոր իրականությանը, ինչպես նաև առօրյակենցաղային այն պայմաններին, որոնցում պետք է հետազայում ապրեն: Հատկապես մեղրամսային շրջանը ուսանողների մոտ «նշանավորվում է» ուսանողական թաղամասերում օտարազգի հասակակիցների հետ լեզվի և կենցաղի ադապտացիոն հարցերով: Մեր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, այս փուլում ուսանողների լեզվամտածողական տեղաշարժերից բացի, փոխվում է նաև նրանց վերաբերմունքը սոցիալական միջավայրին, շատերը փաստում են, որ սկսել են հետաքրքրվել և ինտեգրվել սոցիալական հարցերում ու փորձել փոփոխություններ անել նոր մշակույթ տեղափոխվելու հենց այս փուլում:

Երկրորդ շրջանը հայտնի է որպես անհանգստության շրջան. այստեղ ուսանողները հասկանում են, որ այլևս չունեն իրենց ընկերների, ընտանիքի և դասախոսների աջակցությունը, և վերջիններիս ոչինչ անել չի մնում, քան զինվել ինքնավստահությամբ, գերլարել ուժերը անելու լավագույնը՝ հաղթահարելու համար ներհամալսարանական և մշակութային խնդիրները:

Մշակութային ադապտացիայի հաջորդ փուլը կոչվում է ներգրավում: Այս շրջանում շատ ու շատ բաներ, ինչպես, օրինակ, լեզուն, ուտելիքները և շրջապատը կարող են նյարդայնացնել ուսանողներին ու ստիպել նրանց իդեալականացնելու իրենց կյանքի նախորդ շրջանները: Այս շրջանը, որքան բնական և տրամաբանական է, այնքան էլ վտանգավոր է ուսանողների այն խոցելի խմբի համար, որոնք, ինչպես հետազայում կպարզենք, մշակութային շոկի հաղթահարման ոչ այնքան նպատակահարմար տարբերակ են ընտրում:

Չորրորդ փուլը կոչվում է ինքնավարության փուլ: Ահա այս փուլում է, երբ սկսվում է բուն ադապտացիան. ուսանողները զգում են տարբերությունները և արդեն ոչ թե շոկի են ենթարկվում դրանից, այլ ընդունում են դրանք, դեռ ավելին, սկսում զբաղվել այդ տարբերությունների ուսումնասիրությամբ:

Փոխանակման ծրագրի կազմակերպիչները, հաշվի առնելով վերոնշյալ փուլերը, գտել են հետաքրքիր մի միջոց, որն օգնում է ուսանողներին արագ հաղթահարելու այս խնդիրները, որպեսզի հետագայում դրանք չխոչընդոտեն ծրագրի բուն նպատակին՝ կրթությանը: Այդ միջոցը, այսպես կոչված, «կողմնորոշման շաբաթն» է (orientation week), որտեղ հանգամանորեն ուսանողներին է մատուցվում փոխանակմանը ամենամանրամասն բաղադրիչները՝ մշակութային առանձնահատկություններ, լեզվական տարրական գիտելիքներ, ներհամալսարանական կյանք և այլն: Այս շրջանի ավարտը մեծ մասամբ համընկնում է մշակութային ադապտացիայի չորրորդ փուլին, իսկ հինգերորդ փուլը, որն արդեն ուսանողին դարձնում է կայացած, կողմնորոշված և գիտակից, սկսվում ու ավարտվում է ամբողջ փոխանակման ընթացքում /<https://whywaittoseetheworld.com/stages-living/>:

Երբ արդեն հաղթահարված են ադապտացիոն բոլոր դժվարությունները, ուսանողները կենտրոնանում են իրենց հիմնական առաքելության վրա, այն է ստանալ կրթություն և կամ իրականացնել հետազոտություն: Նոր բուհը մշտապես հետազոտություններ անելու հնարավորություններ է տալիս՝ անկախ դրա ռեսուրսային ապահովվածությունից: Այս փուլում հատկապես հետազոտական աշխատանքի համար գործնական նյութ ունենալու հնարավորություն է ընձեռնվում լեզվաբանությամբ, հոգեբանությամբ և մանկավարժությամբ զբաղվող ուսանողներին, քանի որ նոր միջավայրը, լեզուն և բազմամշակույթ ուսանողությունը կարող են ծառայել էմպիրիկ նյութի աղբյուր հետազոտողների համար:

Շարժվելով առաջ՝ նշենք այն առավելությունները, որ ունեն փոխանակման ծրագրերի մասնակիցները, առավելություններ, որոնք նրանք չունեն իրենց բուհում սովորելիս: Ամենակարևոր առավելությունը նոր բուհում ուսանողների ազատությունն է՝ տնօրինելու սեփական դասացուցակը, բյուջեն, առօրյան, կենցաղը, կազմակերպել ճամփորդությունները: Սա նպաստում է ուսանողների ինքնուրույնության զարգացմանը, ինչպես նաև հետագայում միայնակ ծրագրեր նախագծելուն և իրականացնելուն: Հարցված ուսանողների մեծ մասը հենց անկախությունն էր նշում որպես առաջին հատկություն, որ ձեռք է բերել փոխանակման ծրագրերի ընթացքում: Ուսանողները հնարավորություն ունեն գործնական հմտությունները բարելավելու բազմամշակույթ միջավայրում, որն իրենից ենթադրում է փորձի փոխանակում զանազան ձևերով՝ առօրյա կենցաղայինից, մինչև ակադեմիական տարբեր հարթակներ:

Վերը նշված առավելություններից բացի՝ փոխանակման ծրագրերը ունեն դժվարությունների հաղթահարման օրինաչափ մի խումբ, որը անխուսափելի է, երբեմն նույնիսկ անհրաժեշտ: Ամենահիմնական դժվարությունը փոխանակման ծրագրի ընթացքում մշակութային շոկն է, որ ուսանողները ունենում են օտար երկրում: Մասնագիտական մի ձեռնարկում մշակութային շոկը սահմանվում է որպես հոգեբանական և ֆիզիկական անհարմարավետության մի վիճակ, որը մարդն ունենում է արտերկիր տեղափոխվելիս, անձանոթ միջավայրում հայտնվելիս և, իհարկե, այլ մշակույթի հետ առնչվելիս /Macionis, Gerber, 2010: 54/: Տարբերակվում են մշակութային շոկի հաղթահարման երեք հիմնական ձև.

1. Ասիմիլյացիա – երբ անձը թողնում է իր սեփական մշակույթի բոլոր առանձնահատկությունները, ծուլվում նոր մշակույթին:
2. Գետոյացում – երբ անձը չի կարողանում հարմարվել նոր մշակույթին, շփվում է միայն իր ազգի ներկայացուցիչների հետ:
3. Ինտեգրացիա առանց ասիմիլյացիայի – երբ անձը հարմարվում է նոր մշակույթին, բայց պահպանում է նաև իր սեփական ազգային մշակութային առանձնահատկությունները /Macionis, Gerber 2010: 55/:

Մշակութային շոկի հաղթահարման ամենանպատակահարմար տարբերակը երրորդն է, որն էլ հարցված ուսանողների մեծ մասը փորձում է իրականացնել փոխանակման ծրագրի ընթացքում, այնուամենայնիվ, մեզ հայտնի դեպքերից որոշների ժամանակ էլ տեղի է ունեցել գետոյացում, երբ անձը, չկարողանալով հարմարվել նոր մշակույթին և չունենալով իր ազգի ներկայացուցիչներ, կիսատ է թողել փոխանակման ծրագիրը և վերադարձել հայրենի երկիր: Անշուշտ, նախքան դիմելը այս կամ այն փոխանակման ծրագրին ուսանողները պետք է հաշվի առնեն այս հանգամանքը:

Մեկ այլ խնդիր, որը նույնպես տարածված է ուսանողության շրջանում, նոր բուհի պահանջներն են և դրանից բխող գնահատման համակարգը: Ուսանողներից շատերը խոստովանում են, որ մինչ փորձել են հասցնել հարմարվել նոր բուհի պահանջներին, ծրագիրը արդեն ավարտին է մոտեցել, այդ իսկ պատճառով ուսանողներից շատերը խորհուրդ են տալիս փոխանակման ծրագրին դիմել պատրաստվողներին հանգամանորեն ուսումնասիրել նոր բուհի պահանջները, մասանավորապես գիտելիքների ստուգման և գնահատման համակարգերը:

Փուլ երրորդ (փոխանակման ծրագրից հետո)

Ուսանողների ակադեմիական կյանքում փոխանակումը ունի մեծ մասամբ դրական հետևանքներ: Դրանցից մեկը, ինչպես արդեն նշեցինք, հետազոտական աշխատանքի հնարավորություններն են, որոնք ծրագրից հետո կարող են դառնալ գիտական աշխատանքներ և

օգտագործվել զանազան նպատակներով: Ակադեմիական ձեռքբերումներ են նաև դասավանդման պաշտոնական և ոչ պաշտոնական (formal and informal) մեթոդները, որոնք ուսանողները սովորում են՝ անկախ մասնագիտությունից: Փոխանակման ընթացքում այցելած վայրերը նույնպես կարելի է համարել ակադեմիական ձեռքբերում, նախևառաջ որովհետև դրանք շատ հաճախ ուսումնական ծրագրի մաս են կազմում, հետո ուսանողների կողմից մեծ մասամբ դիտվում են ոչ թե որպես ժամանցի ձևեր, այլ գիտելիքներ և փորձ կուտակելու միջոցներ:

Մեր ուսումնասիրության նախորդ հատվածում փորձեցինք հնարավորինս հանգամանորեն ներկայացնել և վերլուծել փոխանակման ծրագրերի ընթացքը: Այսպիսով, պետք է նշել, որ փոխանակումը թեպետ բարդ գործընթաց է և պահանջում է ուժերի գերլարում և հետևողականություն, այն ունի գործնական ահռելի արժեք ուսանողների թե՛ մասնագիտական և թե՛ անձնական կյանքում, ուստի ավարտել այն և վերադառնալ նախկին ուսումնական և սոցիալական առօրյային, այնքան էլ հեշտ չէ: Սոցիալական մեղիայում, որոշ անձնական բլոգներում ուսանողները պարբերաբար կիսվում են իրենց ապրումներով, որ ունենում են վերադառնալուց հետո: Ահա այդ դժվարություններից մի քանիսը: Ուսանողներից շատերը վախենում են, որ կվերադառնան հայրենիք և իրենց օտար կզգան: Նրանցից մեկը նշում է. «Դու ունեցել ես այնպիսի փորձառություն, որ այլ մարդիկ չեն ունեցել: Նույնիսկ եթե նրանք ունեցել են, չեն քաղել այն նույն դասերը, ինչ դու, հավանաբար դու արդեն կիրառում ես նոր մշակույթին բնորոշ որոշ սովորույթներ քո այցելած վայրերից, ինչպես, օրինակ, չափազանց ճշտապահ ես դարձել տրանսպորտից օգտվելիս կամ փոխել ես հագուկապդ կամ խոսակցական լեզվումդ նորանոր օտարաբանություններ են հայտնվել»: Նմանօրինակ դեպքեր շատ անգամ են գրանցվել ուսանողների մոտ և վերադառնալուց հետո շարունակվում են:

Մեկ այլ վախ, որ ունենում են փոխանակման ծրագրերի մասնակիցները, վերադարձից հետո վերադառնալու ցանկություն ունենալու վախն է: Շատերի համար տուն վերադարձը նշանակում է վերադարձ առօրյա կայուն և անփոփոխ վիճակին: Հնարավոր է, որ կյանքը ծրագրի ընթացքում նույնպես կայուն և անփոփոխ լինի, բայց ուսանողները մեծ մասամբ իրենց ավելի հարմարավետ են զգում ծրագրի ընթացքում, քան տանը, երբեմն էլ ունենում են զգացական տարատեսակ վայրիվերումներ: Վերջիններս պայամանավորված են մեկ այլ հանգամանքով ևս. ուսանողների մեծ մասը վերադարձից հետո ունենում է այնպիսի զգացողություններ ասես իր հայրենիքում նա շատ բան է բաց թողել՝ հատկապես բուհում և ընկերական շրջապատում:

Չնայած վերը նշված դժվարություններին՝ փոխանակման ծրագրերի մասնակիցները հավաստում են, որ ծրագրի ավարտից հետո դարձել են առավել համբերատար և պատասխանատու զանազան աշխատանքներ

կատարելիս ու խնդիրներ լուծելիս, քանի որ, ինչպես իրենք են նշում, փոխանակման ընթացքում բախվում են ամենատարբեր խնդիրների և ստիպված են հաղթահարել դրանք առանց որևիցե մեկի օգնության: Բացի այդ՝ փոխանակման ծրագրերը «սովորեցնում են» ուսանողներին առավել հարմարվող, հեշտ հաղորդակցվող, բազմակողմանիորեն զարգացած, տարբերություններ հասկացող և հարգող դառնալ: Կարճ ասած, փոխանակման ծրագրերը կարևոր շրջան են ուսանողների կյանքում, որ օգնում են նրանց շուտ հասնել անձնական և մասնագիտական հասունության:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Guruz K. Higher Education and International Student Mobility in the Global Knowledge, Second edition, Albany: State University of New York press, 2011.
2. Macionis J., Gerber L. Sociology. 7th edition ed. Toronto, Pearson Canada Inc., 2010.
3. <https://esn.org/>
4. https://ec.europa.eu/commission/index_en
5. <https://whywaittoseetheworld.com/stages-living/>

Г. ГАСПАРЯН – О роли программ обмена в жизни студентов. – Из всех изменений, произошедших за последние годы в сфере образования, наиболее успешными являются международные образовательные программы обмена, которые позволяют студентам, путешествовать и получать опыт межкультурного общения. Настоящая работа направлена на выявление роли и значимости программы обмена в академической жизни студентов. Для достижения этой цели среди студентов, участвовавших в образовательных программах обмена, были проведены исследования и социальные опросы.

Ключевые слова: обменные программы, кредитная мобильность, культурные изменения, культурный шок, мотивация, трудности адаптации, исследовательские возможности

G. GASPARYAN – The Role of Exchange Programs in Students' Life. – Of all the recent changes in the sphere of education, the most popular ones, perhaps, are international educational exchange programs that enable students to travel and gain intercultural experience. The paper aims at revealing the role of exchange programs in students' academic life. In order to achieve this goal a research and social surveys have been carried out among the students having participated in educational exchange programs.

Key words: exchange programs, credit mobility, cultural changes, culture shock, motivation, difficulties in adaptation, research opportunities